

UOT 297.

DOI: 10.52094/3005-9941.45.2024.013

Firəngiz Sabir qızı Məhərrəmovə
müəllimE-mail: f.sabirqizi@gmail.com

İSLAMDA TOLERANTLIQ İDEYASININ NƏZƏRİ MƏSƏLƏLƏRİ VƏ TƏCRÜBƏSİ

Xülasə: Sülh və tolerantlıq problemi tarix boyu insanlıq qarşısında həyatın vacib amili olaraq dayanmışdır. Sülh və tolerantlıq məsələlərinin bəşər tarixində bu günə qədər öz aktuallığını qoruyub saxlaması təəccüblü deyil. Tarixə diqqətlə nəzər yetirsək görürük ki, qardaşlıq, qarşılıqlı anlaşma, əmin-amanlıq, birlik hökm sürən cəmiyyətlərdə insanların rifahı ilə yanaşı tərəqqi, firavanlıq və bolluq hökm sürürdü. Əksinə, müharibələrin və qarşıdurmaların, düşmənçiliyin və çəkişmənin tüğyan etdiyi cəmiyyətlərdə isə rəzillik hökmran olmuş, ölkələr viran qalmış, parçalanmışdır.

Bir fərd özünü digərindən üstün gördükdə, bir kəs hüquqlarını digər birinin hüquqlarından daha öndə tutduqda, bu hal son nəticədə sülhün pozulmasına gətirib çıxarır. Cəmiyyətdə bu qəbildən olan münasibətlər, insanlıq üçün Allah tərəfindən öncədən müəyyən edilmiş hüquq və qanunların gözardı edilməsi insanların şərəf və ləyaqətinin tapdalanmasına səbəb olur. İslam dini Qurana əsaslanaraq, bu tərz davranışları qəti şəkildə rədd edir, bir insanın digərindən heç bir üstünlüyünün olmadığını bəyan etməklə üstünlük anlamının ancaq təqvada – Allah qorxusunda cəmləndiyini bildirir.

Açar sözlər: Sülh, İslam tolerantlığı, Quranda dözümlülük, din azadlığı

"Tolerantia" kəlməsi latın dilindən tərcümədə "dözmək", "dözümlülük", "əzaba könüllü dözmək" kimi mənalar kəsb edir. Əslində, mütəxəssislər "Tolerantlıq" anlayışına dəqiq tərif verməkdə çətinlik çəkirlər. Tolerantlıq anlayışı mərhəməti, insanpərvərliyi və qarşılıqlı hörməti ifadə edir. Bu məfhum ərəb dilində "bağışlamaq", "mehriban olmaq", "diqqət yetirmək və ya mərhəmət göstərmək" kimi mənalar verən "TƏSAMUH" sözü ilə ifadə olunur. Türkcədə "dözmək", "səbirli olmaq", "anlayışla davranmaq", "bağışlamaq" kimi tərcümə olunan HOŞGÖRÜ sözü ilə yaxın mənalıdır.

İslamda da "tolerantlıq" sözünün qarşılığı kimi anlaşılan kəlmələr "dözümlü", "xeyirxah", "səxavətli" və "müxtəlif dinlərə mənsub insanların fərqli baxış və inanclarına hörmət" mənalarını daşıyır.

İslam anladır ki, kainat tövhid prinsipi üzərində qurulub. Uca Allahın vəhdaniyyət sifətlərindən biri Onun şərikinin olmaması, Bir olmasıdır. Varlıqların yaşam ahəngini tənzimləyən, onları hərəkətə gətirən birlik və nizam hər hansı ziddiyyət, çəkişmə və münaqişəni inkar edir: "Əgər (yerdə və göydə) Allahdan

başqa tanrılar olsa idi, onların ikisi də (müvazinətdən çıxıb) fəsada uğrayardı” (Əl-Ənbiya surəsi, 22).

Dinimizdə tolerantlıq İslamın əsas ünsürü kimi qəbul edilir. Qurani Kərimin yüzlərlə ayəsi müsəlmanları sülhsevərliyə və başqa dinlərə qarşı dözümlü davranmağa çağırır. Zətən İslam bəşər övladını zorakılıq deyil, ədalətə, azgınlıq deyil, tərəqqiyə, xəyanət deyil, sədaqətə, fəlakət deyil, səadətə, məhvə deyil, nicata səsləyir. Rasulullah Muhəmməd (sallallahu aleyhi və səlləm) də Allahın buyruqlarına sadıq qalaraq peyğəmbərlik fəaliyyətində tolerantlıq prinsipinə riayət etmişdir. Peyğəmbərimiz (sas) 23 illik böyük missiyası ərzində heç kimi İslamı qəbul etməyə məcbur etməmişdir. Əksinə, başqa dinlərin nümayəndələri ilə barışığa dəvət etmişdir. Qurani-Kərimin Nəhl surəsinin 125-ci ayəsində Allah tərəfindən hər bir müsəlmana yaxşılıq və hikmətlə İslama dəvət etmək əmr edilmişdir: “Rəbbinin yoluna hikmətlə və gözəl öyüd-nəsihətlə dəvət et və onlarla ən gözəl şəkildə mübahisə et”.

“Mumtəhənə” surəsinin 8-ci ayəsində isə: “Allah din yolunda sizinlə vuruşmayan və sizi yurdunuzdan çıxartmayan kimsələrə yaxşılıq etməyi və onlarla ədalətlə rəftar etməyi sizə qadağan etməz. Allah ədalətli olanları sevər!”, buyrulur.

“Kəfirun” surəsinin 6-cı ayəsi “Sizin dininiz sizə, mənim dinim mənə aiddir” kimi mənalanır. Bu ayədən aydın görünür ki, insanlar müxtəlif inamda, əqidədə, düşüncədə, dünyagörüşündə, fikirdə ola bilərlər və müsəlmanlar onlara qarşı necə münasibət formalaşdırmalıdır.

Uca Allah Qurani-Kərimdə aləmlərə rəhmət olaraq göndərdiyi sevimli Peyğəmbərinə (sas) belə buyurur: “Biz səni onların üzərində gözətçi qoymamışıq və sən onların vəkili də deyilsən! Sənin vəzifən ancaq təbliğ etməkdir” (“Ənam” surəsi, 107; “Ali-İmran” surəsi, 20), “Hər kəsin qazandığı günah ancaq özünə aiddir. Heç bir günahkar başqasının günahını daşımaz” (“Ənam” surəsi, 164). Bu ayələrdən bir daha anlaşılır ki, hər kəsin öz seçiminin nəticəsini görəcəyi, əməlinin qarşılığını alacağı baxımından onu öz inamında, dinində və düşüncəsində olduğu kimi qəbul etmək islam tolerantlığıdır.

Hətta başqa bir ayədə Uca Allah müsəlmanlara müşriklərin “tanrı” olaraq qəbul etdiyi, tanrılaşdırdıqlarına qarşı necə davranılmalı olduqlarını bu sayaq bildirir: “Allahdan başqalarına tapınanları söyməyin. Yoxsa onlar da bilmədikləri üzündən Allahu düşmənçəsinə söyərlər...” (“Ənam” surəsi, 108-ci ayə).

Tolerantlıq, həmçinin, özündən zəif olana belə, daha güclüyə bəslədiyən eyni cür münasibəti göstərməyi bacarmaqdır. Müsəlmanlar İslamın yayılmağa başladığı, kafirlərdən sayca az və zəif olduqları ilkin dövrlərdə tolerantlıq göstərdikləri kimi, güclü olduqları dövrlərdə də eyni qaydada ona əməl edirdilər.

Bu fakt da danılmazdır ki, İslam dini həmişə insanlığa xeyirxahlıq nümunəsi olub, başqa dinlərin nümayəndələrinə hörmət və dözümlülük sərgiləyib. Bu dinlərin mənsubları ilə sülh şəraitində yaşamağı, fitnələrə, müxtəlif düşmənçilik münasibətlərinə isə son qoymağı təbliğ edib. “Kitab əhlinin zülm edənləri istisna

olmaqla, onlarla ən gözəl tərzdə mücadilə edin! Və (onlarla söhbət etdikdə) belə deyin: “Biz həm özümüzə nazil olana (Qurana), həm də sizə nazil olana (Tövrata və İncilə) inanırıq. Bizim də Allahımız, sizin də Allahınız birdir. Biz yalnız ona təslim olanlarıq!” (Əl-Ənkəbut surəsi, 46-cı ayə).

Dinimiz “əhli-kitab” sayılan din nümayəndələrinə dözümlüüyü təbliğ etdiyi kimi, Allaha şərik qoşan müşriklərlə, bütperəstlərlə münasibətdə də insanpərvərlik göstərməyi tövsiyə edir: “Əgər müşriklərdən biri səndən aman istəsə, ona aman ver ki, Allah kəlamını dinləsin. Sonra onu əmin olduğu yerə çatdır. Çünki onlar bilməyən bir tayfadır!” (“Tövbə” surəsi, 6-cı ayə).

İslama görə tolerantlıq müxtəlif inanlı insanlar arasında bir körpüdür. Allah belə buyurur: “Ey insanlar! Biz sizi bir kişi və bir qadıdan yaratdıq. Sonra bir-birinizi tanıyasınız deyə, sizi xalqlara və qəbilələrə ayırdıq. Allah yanında ən hörmətli olanınız Allahdan ən çox qorxanınızdır.” (“Hucurat” surəsi, 13-cü ayə). Ayədən anlaşılan mənaya görə, insanların bir-birini tanıması, müxtəlif xalq və millətlər olaraq aralarında qarşılıqlı münasibətlərin formalaşması İslamda tolerantlığın əsasıdır. İnsanlar eyni yaradılmadığı üçün cəmiyyətdə tolerantlıq qaçılmaz bir dəyər olaraq qarşımıza çıxır. Bu günə kimi yer üzünə gəlmiş və hazırda həyatda olan insanların heç birinin barmaq uclarındakı izlər belə eyni deyil. Hətta bir yumurtadan doğulan əkizlər də fərqli xarakter nümayiş etdirir, bəzi əlamətlərlə bir-birindən seçilir. Əgər bu müxtəliflik olmasaydı, tolerantlığa da ehtiyac duyulmazdı.

Allah Quranda müsəlmanların müxtəlif dinlərin mənsublarına, hətta inanmayanlara qarşı necə tolerant davranmalı olduqlarını insanların müxtəlif yaradılış prinsipi ilə izah edir. Uca Yaradan belə buyurur: “... Sizin hər biriniz üçün bir şəriət və bir yol təyin etdik. Əgər Allah istəsəydi, sizi vahid bir ümmət edərdi. Lakin (bu müxtəliflik) Allahın verdikləri ilə sizi imtahan etməsi üçündür. Elə isə yaxşı işlər görməkdə bir-birinizlə yarışın. Hamınızın axır dönüşü Allahadır...” (“Maidə” surəsi, 48). Göründüyü kimi Rəbbimiz hər zaman dözümlülüyü, tolerant olmağı əmr edir. Allah Hz.Musanı (ə) və qardaşı Hz.Harunu (ə) Rəbbini inkar edən, özünü tanrı olaraq qələmə verən, qəddar və azgın Misir hökmdarı Fironun yanına yollayarkən onunla necə davranmalı olduqlarını belə buyurur: “Fironun yanına yollanın. O, həqiqətən, azğınlaşıb həddini aşmışdır. Onunla yumşaq danışın. Bəlkə, öyüd-nəsihət qəbul etsin, yaxud qorxsun!” (“Taha” surəsi, 43-44).

Hz.Muhəmmədin (sas) Allahın dininə dəvət yolunda dözümlü davranması haqda Quranda belə açıqlama verilir: “Allahın mərhəməti səbəbinə sən onlarla yumşaq rəftar etdin. Əgər qaba, sərt ürəkli olsaydın, əlbəttə, onlar sənə ətrafından dağılıb gedərdilər. Artıq sən onları əfv et, onlar üçün bağışlanmaq dilə, işdə onlarla məsləhətləş, qəti qərara gəldikdə isə Allaha təvəkkül et! Həqiqətən Allah təvəkkül edənləri sevər!” (“Ali-İmran” surəsi, 159).

Qurani Kərim münasibətlərdə tolerantlığa nail olmaq üçün ədalətli davranmağı əmr edir: “Yetimin malına, xeyirxah məqsəd (onu qoruyub saxlamaq, çoxaltmaq)

istisna olmaqla, həddi-buluğa çatana qədər yaxın düşməyin. Ölçüdə və çəkiddə düz olun. Biz hər kəsi yalnız qüvvəsi yetdiyi qədər yükləyirik. Söz söylədiyiniz zaman (lehinə və ya əleyhinə danışdığınız adam) qohumunuz olsa belə, ədalətli olun. Allah qarşısındakı əhdi yerinə yetirin. (Allah) bunları sizə tövsiyə etmişdir ki, bəlkə, düşüncəyə öyüd-nəsihət qəbul edəsiniz!” (“Ənam” surəsi, 152-ci ayə).

Uca Allah “Bəqərə” surəsi, 256-cı ayədə: “Dində məcburiyyət (zorakılıq) yoxdur...” bildirməklə inam azadlığı prinsipini ortaya qoyur. Digər ayələrlə isə həmin fikri dəstəkləyir. “İsra” surəsinin 107-ci ayəsində: “De: “İstər inanın, istərsə də inanmayın...”, “Kəhf” surəsinin 29-cu ayəsində: “De: “Haqq Rəbbinizdəndir. Kim istəyir inansın, kim də istəyir inanmasın...”, “Kəfirun” surəsi 6-cı ayədə: “Sizin öz dininiz var, mənim də öz dinim!” kimi mənalana. Beləliklə, sadalanan ayələr İslamın dini etiqad azadlığına verdiyi dəyəri göstərir. Ayəyə görə insanlar səhv əqidədə olsalar belə, varlıqları inkar edilə bilməz. İman daxili inamdan, qəlbədən gəlməlidir. İnsanı iman etməyə məcbur etmək mümkün deyil. Belə ki, insanların əqidəsindəki fərqliliklər Yaradanın hikmətindən qaynaqlanır və Onun iradəsinin təzahürüdür. Göründüyü kimi, İslam istənilən əks fikrə qarşı zorakılığı istisna edir, insanlar arasında dözümlülük və sülh münasibətini ön plana çəkir. Qurani Kərimdə açığlanan bu fikirlər İslamda dözümlülüğün prioritet olduğunu göstərən ən bariz nümunələrdir.

İslam tolerantlığına daha bir mühüm dəlil kimi Peyğəmbərin (sas) 622-ci ildə (hicrətin birinci ili) Mədinənin müsəlman və qeyri-müsəlman (yəhudi) əhalisi arasında bağladığı müqaviləni göstərmək olar. Həzrəti Muhəmməd (sas) Məkkədən Yəsribə (Mədinəyə) köçdükdən sonra “Mədinədə yəhudilər və xristianlar müsəlmanlarla birlikdə ictimai həyat yaşayacaqlar” deyərək bir qanun çıxardı, yəhudi və xristianların öz dinlərinə sadıq qalmalarını qadağan etmədi. Bu sənəd bəşər tarixində ilk Konstitusiyaya kimi tanınmaqla 47 maddədən ibarət olmuşdu: bunlardan 23-ü müsəlmanlar arasında münasibətləri tənzimləyir, onların hüquq və vəzifələrini müəyyənləşdirirdi; qalan 24 maddə isə müsəlmanlarla qeyri-müsəlmanlar arasında yaranan münasibətləri tənzimləyirdi. Bilindiyinə görə, həmin dövrdə Mədinə ətrafında bir çox yəhudi qəbilələri yaşayırdı. Konstitusiyaya onlara 25-ci maddəsində “zimmə” hüququ əsasında İslam ümmətinin bir hissəsi sayılmaq imkanı verdi. Sənəddə bildirilirdi ki, İslam icması üzvlərinin dili və mənşəyi coğrafi meyarlarla deyil, iman və əqidə vəhdəti ilə müəyyən edilir, başqa dinə mənsub insanların hüquqlarını qorumaq və onlarla yaxşı rəftar etmək hər bir müsəlmanın borcudur.

İslamda insanları etnik mənsubiyyətə görə bölmək cəhalət sayılır. Muhəmməd peyğəmbərin (sas) səhabələri arasında müxtəlif millətlərə mənsub insanlar var idi, fars, həbəş, misir, xorasan əsilli, hətta yəhudi və xristianlıqdan dönmə müsəlmanlar da az deyildi.

Yuxarıda sadalananlar İslamın tolerant din olduğu fikrini bir daha təsdiqləyir. Qurani Kərimdəki ayələrə və bir çox hədislərə istinadən İslamın sülh və xeyirxahlıq dini olduğunu əminliklə söyləyə bilərik.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Qurani Kərimin Azərbaycan dilində məalı. Z.M.Bünyadov, V.M.Məmmədəliyevin tərcümə və şərhləri ilə, Bakı, 2009
2. Müsəlman əxlaqı. Məhəmməd Əl-Qəzali, Bakı, 2012
3. İslama giriş. Məhəmməd Həmidullah, Bakı, 2006

Фирангиз Сабир Магеррамова

ИДЕИ ТОЛЕРАНТНОСТИ В ИСЛАМЕ: ВОПРОСЫ ТЕОРИИ И ПРАКТИКИ

Резюме: Проблема мира и толерантности на протяжении всей истории стояла перед человечеством как важный фактор жизни. Неудивительно, что вопросы мира и толерантности по сей день остаются актуальными в истории человечества. Если мы внимательно посмотрим на историю, то увидим, что прогресс, процветание и изобилие преобладали наряду с благополучием людей в обществах, где господствовали братство, взаимопонимание, мир и единство. Напротив, в обществах, где свирепствовали войны и конфликты, вражда и раздоры, царил порок, а страны были опустошены и разделены.

Если человек ставит себя выше других или свои права важнее прав другого, это в конечном итоге наталкивает к нарушению мира. Такие отношения в обществе, игнорирование прав и законов, предопределенных Богом для человечества, приводят к попранию чести и достоинства людей. Основываясь на Коран, исламская религия категорически отвергает такое поведение, заявляя, что ни один человек не имеет превосходства над другим, и утверждает, что превосходство заключается только в благочестии – страхе перед Богом.

Ключевые слова: Мир, ислам и толерантность, терпимость в Коране, свобода вероисповедания

Firangiz Sabir Maharramova

THEORETICAL ISSUES AND PRACTICE OF TOLERANCE IDEA IN ISLAM

Summary. The problem of peace and tolerance has stood as an important factor of life in front of humanity throughout history. It is not surprising that the issues of peace and tolerance remain relevant in human history to this day. If we look carefully at history, we will see that progress, prosperity and abundance prevailed along with people's well-being in societies where brotherhood, mutual understanding, peace, and unity prevailed. On the contrary, in the societies where wars and conflicts, enmity and strife raged, vice reigned, and the countries were devastated and divided.

When one individual sees himself as superior to another, when one puts his rights before the rights of another, this ultimately leads to a breach of peace. Such relationships in society, ignoring the rights and laws predetermined by God for humanity, lead to the trampling of people's honor and dignity. Based on the Qur'an, the Islamic religion categorically rejects this kind of behavior, declaring that one person has no superiority over another, and states that the meaning of superiority is only in piety - the fear of God.

Keywords: Peace, Islam and tolerance, reconcilability in the Koran, freedom of religion.

Məqələnin redaksiyaya daxil olma tarixi: 29.01.2024